

ЦРНОГОРСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ
ГЛАСНИК ОДЈЕЉЕЊА УМЈЕТНОСТИ, 29, 2011.

ЧЕРНОГОРСКАЈА АКАДЕМИЈА НАУК И ИСКУССВ
ГЛАСНИК ОДДЕЛЕНИЯ ИСКУССТВ, 29, 2011.

THE MONTENEGRIN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
GLASNIK OF THE SECTION OF ARTS, 29, 2011.

UDK 811.163.41.09 Kostić L.

Радомир В. ИВАНОВИЋ

ПОЕТОЛОШКА ОПРЕДЈЕЉЕЊА ЛАЗЕ КОСТИЋА *Поводом 170-годишњице пишчева рођења (1841–2011)*

Апстракт: Костићева обухватна и не претјерано систематична поетолошка монографија – *О Јовану Јовановићу Змају, његову певању, мишљењу и писању, и његовом добу* (Сомбор, 1902), коју ћемо у наставку насловити као *Књигу о Змају*, анализирана је као трећи дио триптихона који чине још двије расправе: естетичка – *Основа лепоте у свету с особитим обзиром на српске народне песме* (Нови Сад, 1880) и филозофску – *Основно начело. Критички увод у општу филозофију* (Нови Сад, 1884). Костићеву књигу, подијељену у четири веће цјелине и 50 неуједначених глава, аутор је подијелио у три групе, при чему су прва и друга оцијењене као вриједан допринос теорији поезије, док се у трећој осјећају инспиративне осјеке због чега је Костићева монографија у протеклом вијеку била и оправдано хваљена и оправдано кућена.

Кључне ријечи: Поезија, поетика романтизам, реализам, модернизам, занос, сан и јава, традиција, змајованке, славујанке

У науци о књижевности најчешће се као дијаметрално супротстављена становишта спомињу естетичка и филозофска расправа Лазе Костића – *Основа лепоте у свету с особитим обзиром на српске народне песме* (1880) и *Основно начело. Критички увод у општу филозофију* (1884), којима аутор брани романтичарски засноване теорије, и програмски чланци Светозара Марковића – „Певање и мишљење” (1868) и „Реалност у поезији” (1870), којима аутор брани реалистички засноване теорије. Да та полемика двају мислилаца и стваралаца, заступника различитих погледа на свијет у животу и умјетности, није довршена ни дуги низ година потом – на најбољи начин показује поетичка, полемичка и критичка монографи-

* Дописни члан ЦАНУ

ја – *О Јовану Јовановићу Змају, његову певању, мишљењу и писању, и његовом добу. Према свом говору од 24 новембра 1899 у дворани Матице српске – дотакао и написао Лазар Костић* (Сомбор, 1902, стр. 453)¹. У оквиру вишедеценијске полемике ваљало би, по нашем мишљењу, уврстити још: књиге Н.Г. Чернишевског – *Естетички однос уметности према стварности* (1855) и Пере Тодоровића – *Уништење естетике* (1874), као и Костићеву поетичку расправу „Гете и његова народна свијест” (1885) која је састављена из два дијела (првог – посвећеног Гетеу, стр. 97–147, и другог – посвећеног „Бранкоманији”, стр. 147–208) и која може послужити као ваљана „шифра тумачења”, будући да се у њој налази етимон монографије *Књига о Змају*.²

О Костићевом доприносу развоју књижевне и критичке мисли, тачније речено о његовим естетичким, поетичким и критичким одређивањима, писао је Предраг Палавестра у двјема монографијама: најприје у *Историји модерне српске књижевности (Златно доба, 1892–1918)*, Београд, 1986, стр. 84–86, 115–117 и 210–212), а потом и у двотомној *Историји српске књижевне критике, 1768–2007* (Нови Сад, 2008, том I, стр. 90–96), у којој је записао: „Марковић је књижевност посматрао као део општег система националне културе, па је и његов критички поступак био утемељен не на књижевном искуству него на ванкњижевним мерилима, унапред зависан од претходно утврђених теза и идејних ставова” (стр. 88), на-

¹ Костићева *Књига о Змају* цитирана је према издању београдске „Просвете” (1984, стр. 511). Она садржи занимљив предговор Драгише Живковића – „Лазар Костић о Јовану Јовановићу Змају” (стр. 7–22) као и инструктивни поговор Ђорђија Вуковића – „Спорна књига” (стр. 473–508). У предговору и поговору детаљно је описана предисторија, историја и постисторија настајања и прихватања монографије, те се заинтересовани читалац о њима може детаљно информисати из Живковићевог и Вуковићевог прилога.

² Расправа „Гете и његова народна свијест” цитирана је према књизи – *О књижевности. Мемоари* (I), „Матица српска”, Нови Сад, 1992, стр. 97–208, коју је приредио П. Палавестра, написавши предговор „О Лази Костићу као критичару” (стр. 7–14) и обимне „Напомене” (стр. 255–285). Палавестра термин *критика* употребљава као композитни појам (по угледу на англо-америчку „нову критику”).

Костићева расправа о Гетеу и Радичевићу први пут је објављена у цетињској „Црногорки”, 1985, II (од бр. 14 до бр. 23), а потом је (у наставку) објављивана у „Зети”, 1885 године (од бр. 3 до бр. 8). Као и до тада, Костић је расправом изазвао правовремене и жестоке реакције савременика, од којих издвајамо реаговања Лазара Томановића (1885) и Јована Поповића Липовца (1885).

ставивши започету дискусију навођењем мишљења Лазе Костића о стваралачкој визији: „Свеколика вештина, па и песништво, своди се на две дијаметрално ускосне силе, на овапучивање мисли и на овамишљавање пути; слога ти(х) двеју сила зове се форма, облик” (стр. 91). Евидентно, Марковића првенствено интересују *реалије* (народни живот), а Костића *идеалије* (фантазија). Њиховим сукобима и укрштајима, сматра романтичарски бард, допринијеће се расветљавању општих умјетничких вриједности, прецизније речено – он сматра да ће то „расветљавање бити берићетно по развијање правог естетичког укуса”.³

Судећи по реторици наслова, у којој најважније мјесто заузима тријада: *пјевање – мишљење – писање*, лако је закључити да у аманетну *Књигу о Змају* Костић улаже све врсте енергија којима је располагао (егзистенцијалну, емотивну, интелектуалну, креативну и интуитивну), односно сав творачки потенцијал, јер је, за разлику од претходне три евидентно незавршене расправе, овога пута желио да монографију у потпуности заврши, улажући у њу „сав улог бића”, како би рекао Антун Барац. Значај повратка дјвема категоријама – *пјевању* и *мишљењу* потврдиће неколико деценија касније филозоф Мартин Хајдегер истоименом књигом (*Певање и мишљење, 1986*), тврдећи да *пјевање* представља „први основ”, а *мишљење* „последње рачунање”. Хајдегер такође тврди да крај филозофије није и крај мишљења, јер „мишљење сâмо долази до нових почетака”, што значи да би сваку врсту расправе о тријади: *Говор – Језик – Мишљење* требало започети испочетка.

Костић је првенствено заинтересован за природу „маштенске поезије”, а тек потом и за природу „разумске поезије”, уз напомену да је у монографији направио велике и неопростиве грешке када је у питању расправа о другој врсти поезије. Он трага за тајном на-

³ У обимном одјелку „Књижевно наслеђе” Палавестра расправља о двадесетак стваралаца и мислилаца заслужних за развој српске књижевне мисли (од Захарија Орфелина до Љубомира Недића). Као заслужни критичар Костић је добио одговарајућу елаборацију (на стр. 90–96), али је, због контекста у који је уврштен, његово естетичко, поетичко и критичко дјело ипак остало недовољно освјетљено, уз напомену да је Палавестра најмање пажње посветио *Књизи о Змају*.

О Палавестриној *Историји српске књижевне критике* писали смо у два маха – најприје у студији „Историја критике као историја идеја (Домети српске књижевне критике)”, „Летопис Матице српске”, бр. 3, 2009, стр. 470–489, а потом у огледу „Књижевна критика у контексту теорије тумачења и теорије сазнања” („Књижевна историја”, бр. 137–138, 2009, стр. 267–275).

стајања, нестајања и поновног рађања умјетности, па тим поводом пише: „Јуначка дјела преживе јунака свога у спомену његове околине, његовог народа, а том је спомену најтрајнији, најљепши облик *пјесма*. Зато већ и сâм нагон самоодржања, сâма себичност захтијева од сваког народа да своје пјеснике уважава и његује као заточник вјечног живота, јер лијепа пјесма може да преживи не само јунаке те их пјева, но и сâми народ у којем су поникле” (стр. 100). Недуго потом Костић ће закључити: „Друго је научни рад, а друго пјевање, стварање умјетничко, пјесничко”, док умјетничко стварање види као умјетничко елаборирање „живот живота” и „догађаја из свог рођеног живота”. Под двјема наведеним категоријама он подразумијева *егзотопију* (бити изван ствари), односно *ендотопију* (бити у стварима).

Једно од средишних мјеста Костићеве поетике представља инсистирање на спонтаности настајања дјела и такву врсту радијације мисли и силине осјећања произведених да би трајали у времену он дефинише као стваралачке проседее које реципијент прихвата без додатног посредовања. То значи да је романтичарски бард усвојио познату латинску сентенцу: „*Minimum mediogum – maximus effectus*” (Најмање посредника – највише дејства), заборављајући на чињеницу да велики број његових посредовања у *Књизи о Змају* није био неопходан. Када је у питању однос теоријске и примјењене равни промишљања, пада у очи чињеница да је у теоријској равни монограф много досљеднији него у примјењеној, када најчешће зависи од контекста у коме се одвија расправа. Примјера ради, наведимо податак да он и даље у теоријској равни остаје при тријади: *укрштај – симетрија – хармонија*, али да у примјењеној равни одустаје од тријаде јер је изоставио теорију *укрштаја* (поредити *славујанке* и *змајеванке*), односно изоставио је категорију *синтеза* (а основну пажњу посветио је дијалогској разради *тезе* и *анти-тезе*). Могоа је, али није хтио, да поменути тријадама, у сопственом маниру промишљања, а речено метафоричним језиком, оствари тријаду: *славуј* (Змај) – *соко* (Костић) и *орао* (Његош), будући да је у расправи из 1885. године већ користио дијаду *славуј – соко*, а да је Његоша називао „орлом пјесника”. У *Књизи о Змају* анализа је у потпуности потиснула синтезу у други план, и у томе видимо један од значајних недостатака монографије.

Наредно поетичко опредјељење припада психологији стваралаштва, будући да се само уз њену помоћ могу одгонетнути неке од

стваралачких закономјерности. У питању је нова тријада: *емпирија* – *имагинација* – *интуиција*, о чему Костић свједочи на занимљив начин замјењујући ову тријаду новом: *јава* – *сан* – *занос*. У *Књизи о Змају* о томе аутор експлицитно каже: „У обичних људи има два главна душевна стања: јава и сан. У необичним, особито у песника и у уметника, има још једно треће, то је – *занос*, инспирација. То се стање разликује од оних двају обичних, највише тим што је чисто душевно, док су она два више живчана, те се зато налазе и у животиња, па чак и у некога цвећа. Зато је, у здравог чељадета, и редовна, периодична, засобица јаве и сна. А занос, овај здрави, песнички занос, долази изненада, на махове”, при чему је користио сопствена искуства, претпоставке и слутње.

Монографија о Змају написана је као „поправни задатак” за „траљаво одржану беседу” 1899. године. Она се углавном одвија на два плана: (1) најприје као *распра* (*neikos*) са познатим опонентима у протекле четири деценије (1860–1902), а потом и као (2) *дијатриба* (*распра* са непознатим опонентом), при чему аутор користи неколико врста дијатриба, од судске до поетичке. На идеал продукционог и рецептивног модела који је сугерисао сâм Костић, бавећи се детаљно појединим циклусима, поемама или пјесмама Змајевим, објављеним у књигама: *Ђулићи* (1864), *Ђулићи увеоци* (1882), *Певанија I-II* (1895–1896), *Снохватице* (I–1985, II – 1895. и III–1900) и *Девесиле* (1900), указују рецептивни модели које су знатно доцније, ослоњени на „суд времена”, понудили проучаваоци Змајевих пјесничких творевина: Младен Лесковац (*Песме*, 1970), Миодраг Павловић (*Певанија*, 1977), Драгиша Живковић (*Изабране песме*, 1995), Марија Клеут (*Песме*, 2000) и Д. Живковић (*Изабрана дела*, 2006). Осим различитих укуса, проучаваоци српске поезије показују и различита становишта када је у питању дефинисање генолошке припадности Костићеве монографије о Змају.

Сâм Костић је књигу дефинисао као *расправу*, али и као *лабораторијски рад* којим он жели да „састави документарну историју ове књиге”. Слободан Јовановић тврди да је у питању „доскочица”, Милан Кашанин – „драма”, Богдан Поповић – „сувише неозбиљан облик”, Милош Црњански – „обимна студија”, Младен Лесковац – „сардонска књига”, Драгиша Живковић – „трактат о поезији”, Ђорђе Вуковић предлаже да би се као – „књижевна и филолошка расправа читала као што се чита роман”. Други проучаваоци је називају „памфлетом”, „расправом”, „срамном мрљом”, итд. Ван сваке сумње

– може се закључити да Костићева спорна књига представља поетичку, полемичку и критичку *монографију* (прецизније речено литературолошку и лингвистичку), с обзиром на то да се све тајне умјетничког стварања крију у *језику* као крајњем смислу постојања. Ријеч је о својеврсној логографији и логомахији, о чему монограф самоувјерено тврди: „Када је реч о кусу, укусу или гушту, прво помисли човек на језик, јер у језику је постојбина тога осећаја” (стр. 405). Костића, истина, више занима етимологија, затим психологија стварања, откривање нових ризница језика, али њега, као „расудљивог читаоца и зналаца језика”, у подједнакој мјери интересује конкретна и латентна енергија поетског говора, те је поетика у свему супериорна у односу на граматiku. Стога су толико мјеста добила домаћа и страна лексиколошка издања, од којих ћемо овом приликом издвојити Вуков *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинским ријечима*, Даничићев *Рјечник из књижевних старина* и Будманијев *Рјечник хрватског или српског језика*. Савременици свједоче да је Змај Српској академији наука предао око 10.000 ријечи које Вук није забиљежио у свом *Рјечнику*, док је Костић сакупио око 3.000 ријечи.

Као полиглот (добро је знао: грчки, латински, њемачки, мађарски, француски, енглески и руски) Костић је био упознат са савременом научном методологијом, па и са литературолошком и лингвистичком методологијом. У водећа одређења ове врсте могу се убројати: *обухватност*, *актуелност* и *истинитост*, уз напомену да се он залаже за *теорију вредновања* умјетничких дјела без обзира на то да ли се ради о афирмативној или негаторској критици. О томе он при крају монографије пише: „Сваку необичну похвалу, као и какву било замерку, ваља књижевни судца да потврди примером” (стр. 386). Свјестан је бројних пропуста које је начинио пребрзо радећи на остваривању монографије, мада би се условно могло рећи да је постојала каква-таква априорна композициона схема још у иницијалној фази настајања (књига је завршена крајем 1901. године). Од монотоније и монохроније казивања монограф се спасавао веома честом, понекад и непримјереном хумористичном и ироничном интонацијом, док је, за чудо, мјестимично показивао и елементе самокритике (у истом духу). Позивајући се на ограничено знање чак и таквих зналаца језика као што су били Ф. Миклошић и Ђ. Даничић, Костић искрено и исповједно свједочи о осјекама у појединим цјелинама монографије: „Што је дужи тај мој натпис, све је мршавија садржина”. У те „мршаве садржине” могу се убројати неке

од средишних цјелина посвећене Бранку Радичевићу (у расправи, 1885) и Јовану Јовановићу Змају (у монографији, 1902), јер оне неминовно захтијевају додатну научну аргументацију.⁴

Повремено се Костић бавио и теоријом превођења, с обзиром на то да је Змај био не само аутентичан пјесник него и аутентичан преводилац, и да су често његови преводи више хваљени од оригинала (поготову када је ријеч о писцима њемачког и мађарског језика). О томе је пружио много доказа познати југословенски германиста и југослависта Јевто М. Миловић у књизи *Јован Јовановић Змај и њемачка књижевност* (1986). На пропусте у компаративном проучавању указао је својевремено и Миодраг Радовић, у већ наведеној монографији. Тако, на примјер, пишући не сувише систематично и исцрпно о Змајевој најзначајнијој програмској „Песми о песми”, Костић је пореди са Шилеровом „Песмом о звону”, док Миловић сматра да је Змајева поема настала под непосредним утицајем пјесме из Хердеровог дјела – *Die Zauberkraft der Lieder*. При томе се писац свјесно и вољно одрекао детаљне анализе ове поеме, мада је њоме могао досећи свој аналитички идеал – да оствари „најсинтетичнију синтезу, језгру од језгре” Змајеве поетике и ноетике:

„Где је бола, где је јада,
– Песма блажи;
Где се клоне, где се пада,
– Песма снажи;
Где су људи добре ћуди,
– Песма с’ ори;
Што не можеш друкче рећи,
– Песма збори;

⁴ О томе видјети нашу студију „*Fatum et factum* (Апологија „светског бола” у поемама Бранка Радичевића)”, објављену у књизи *Књижевна критика као десета муза* (“Змај”, Нови Сад, 2007, стр. 66–92). Колики значај имају умотвори ове врсте показали смо анализом Његошеве „Ноћи скупље вијека”, Радичевићеве „Туге и опомене” и Костићеве „*Santa Maria della Salute*”. Анализом је потврђено познато Новалисово становиште: „Поезија је оно апсолутно стварно. Ово је језгро моје филозофије. Што поетичније, то истинитије”. О поетици романтизма занимљиво пише Фриц Мартини у познатој *Историји немачке књижевности* (1971): „Бесконачна свест постала је орган романтичног сазнавања света. Романтизам је обухватио и помешао све области: песништво и ликовну уметност, историју и природну науку, етнологију и психологије, филозофију и медицину, политику и религију. Живот, у којем је класика настојала да дâ трајан облик, опет је преобличен у индивидуално и неограничено усталасано кретање” (стр. 325–326).

Где утехе нема друге,
 – Песма стиже;
 А где сумња све обара,
 – Песма диже”.⁵

Судећи по наведеној поеми, Костић је начинио грешку сличну оној коју је начинио Љубомир Недић у књизи *Из новије српске лирике* (1893) не споменувши ниједном ријечи најоригиналније Костићеве песме којима је подстицајно дјеловао на књижевни развој српске књижевности у другој половини XIX и читавог XX вијека.

На крају, неопходно је напоменути да *Књига о Змају* у правом смислу ријечи представља „амалгам жанрова”, с обзиром на то да се непрекидно смјењују аналитички и интерпретативни модел књижевне експертизе, да је читава књига испреплетена елементима биографске, аутобиографске, документарне, историјске, мемоарске, есејистичке, полемичке, па чак и наративне прозе, често проткане хумористичком и иронијском прозом, тако да се временом све мање учлавају критеријуми који дијеле „супротице”: *славујанке* (претежно чисту лирску поезију) и *змајеванке* (претежно чисту епску поезију). Да не говоримо о томе како су без икаквог реда и смисла интерферирани пасажии који су посвећени предромантизму, романтизму и неоромантизму, са онима који су посвећени реализму, натурализму и веризму а у крајњој линији, мада несразмјерно, још и парнасизму, симболизму и модернизму, чији је Костић био свједок и претходник.⁶

⁵ Читалац који жели да детаљно испита Костићеве судове и мишљења морао би се најприје упознати са Змајевим поетским стваралаштвом, објављеним у *Сабраним делима* (у 16 књига), у редакцији Јаше Продановића (1933–1937), као и *Одабраним делима* (у 8 књига), у редакцији Младена Лесковца (1968), која су приредили – Светозар Бркић, Драгиша Живковић, Божидар Ковачек, Страхинја Костић, Живан Милисавац, Владан Недић и Драгољуб Павловић.

⁶ О промјени стила и ефеката који њиме жели да оствари свједочи каденца *Књиге о Змају* која представља чист облик поетске прозе, односно примјер поступка литераризације и поетизације научног дискурса, изразито пажоративно интониран:

„Гледам, како кроз ту сузу пролети она славујанка, а суза све већа, набуја, набуја и кану, ал’ не из ока: кану унутра, у песникову душу, и ту још више набуја, читав пљусак, читава бујица. И та бујица навали на оно змајиште, испуни и поплави све дубодолине, покида све змајованке, разрије стубоком ову змајевину, те понесе у непело сваку градљику јој, све, од најкрупније змајобе до најситније змајенице, понесе све то далеко из душе, у море заборава. При мору се учинио нанос. По том наносу видим гомилу, како чепрка и тражи, па, чим што засветлу-

Строго спроведено научно и књижевно естетско вредновање омогућава нам да утврдимо вриједносну скалу по којој, на једној страни, можемо препознати узлете духа и све творачке потенцијале Костићеве, док се на другој, антиподној страни, лако препознају инспиративне осјеке и аналитички промашаји:

– *Прва група* показује све аналитичареве способности, у теоријској и примијењеној равни посматрано, односно све карактеристике вредне пажње савременика и наслѣдника („Како се славуј отима од Змаја”, „У своју одбрану”, „Синтеза Змајева идеала према славујеву”, „‘Дечије’ песме. – Дед и унук. – Песма о песми”, „Досадашње оцене”, „Из Дрине”, „Бисенија”, „Делија дјевојка”, „Опадак Змај Јовиног куса” (најуспјелији одјељак књиге), „Утва риба” и „Завршак”).

– *Друга група* показује аналитичареву интелектуалну и креативну радозналост за веома разнородне феномене и ноумене, за сложене односе стварности и умјетности („Разговор о називу ‘Змај’. – Гете и Шопенхауер”, „Змај се намеће да замењује славуја. – Идеали славујеви”, „Опет један идеал славујев”, „Уводница”, „Нешто и о ‘Предговору’”, „Моје миљенице”, „Пчеле и протопоп Недјељко”, као и још неке: „Змај шаљивац”, „Које су њему најмилије” и друге).

– *Трећа група* прилога представља антипод *Првој* и *Другој групи*. У њима се осјећа одсуство аналитичареве инспирације („замор материјала” и „замор писца”). Прилоге у овој групи доживљавамо као евидентне инспиративне осјеке. Стога су они морали бити инвентивно дорађени или изостављени у цјелини, чиме би *Књига о Змају* добила на хомогености („Настанак Змајев. – Како је славуј допевао Змаја. – Како се Змај зацарио и како је прошао славуј”, „Мало разговора око смртне казни”, „Устарабари”. – Политика у песми”, „Песма о Максиму” и „Дижимо школе”, „Још неке одабраније”, „Волео бих згрешити”, „Мукадем и његова посла”, „Снохватице Змајовине” (III) и последњи у низу „Досадашње оцене, белешке и напомене”).⁷

ца, гомила навали и отима се око тога, као да је сухо злато, а оно све сâме – *змајеве тресине*” (стр. 455).

⁷ Осим „Приступа”, „Завршка” и „Напомена”, Костићева монографија је састављена од четири дијела: I дио „Певанија” садржи 21 одјељак, II дио „Друга Певанија” 8, III дио „Снохватице” 17, а IV дио само 2 одјељка (што укупно чини 50 одјељака). Неколико прилога на вриједносној скали смјестили смо између *Друге* и *Треће*: „Јован Јовановић презмајски – мој први заштитник”, „Ђулићи

Сâмо по себи се разумије да је Костићева поетичка и критичка експертиза априорно зависила од естетичких вриједности појединих пјесама и поема. У том погледу монографу би се могло замјерити што није више пажње посветио циклусу Змајевих програмских пјесама, у којима се налази „језгро свих језгара”: „Песма о песми”, неки од *Ђулића* – XXVII („Свет ће читати моје песме”), XXXIV („Имам песме, ако немам злата”) и LXXI („Питаћеш ме моје чедо”), односно *Ђулића увелака*: XVIII („Преврћући прашне књиге”), као и – „Мач и перо”, „Песник и песме”, „Не пева лабуд”, „Бранковим песмама”, „Песма”, „Ода”, „Стара песма”, „Побри Стевану Каћанском” и сл., без којих је незамислива било каква поетичка и критичка анализа. Костић би инвентивно поступио да је у један циклус издвојио пјесмотворе у којима је Змај основну пажњу посветио медитативној и ониричкој поезији: *Ђулић* XLVI („Срца стрепе кашто”), који као да је написао сâм Костић и који је посвећен глобалној метафори – *срећа*, потом, *Ђулићи увеоци* – I („Све што даље време хити”) – *душама умрлих*, XXX („Што је јава тако кивна”) – *вери*, док је пјесма „Бисенија” посвећена – *чежњи*, „Кроз бурму” – *васиони*, а „Откиде се” – *мисли*.⁸

– уздисај и његови понајвећи песници”, „Почетак Змајеве владе”, „Народни славленик и моја злоба на њега”, „О идеалу и песничком заносу. – Једна залудна ноћ”, „Досадашње оцене и белешке о ‘Другој Певанији’ ”, „Оне остале” (стр. 253–276), „Телеграм”, „Оне остале” (стр. 338–356), „Досадашње оцене, белешке и напомене” (стр. 383–387) и још неке. Неки од одјељака истичу се својом хомогеношћу те их није ни требало одјељивати: У II дијелу то су пети и шести, односно седми и осми одјељак; у III дијелу такви су трећи и четврти, односно једанаести и дванаести одјељак. Начин фрагментације потврђује наше мишљење о томе колику је пажњу Костић посвећивао графичкој енергији монографије.

⁸ Видјети веома занимљиву анализу Павла Поповића – „Јован Јовановић Змај и његови *Ђулићи*” (1933), који је аутор подијелио у два дијела: I. „In vita di Laura” и II. „In morte di Laura”. Основни циљ студије аутор овако дефинише: „Сматрајући да овај мој чланак има да послужи као увод у читање *Ђулића* и *Увелака*, ја ћу овде изнети што мислим да је потребно за интелигентно читање и правилну оцену њихову. Тако ћу дати анализу песама, оцену – то се по себи разуме. Али ћу изложити и оно што је у личном песниковом животу везано за ове песме – то ми се чини да ће такође помоћи оцену и разумевање њихово”. На тај начин П. Поповић се изјашњава као родоначелник *историјске критике* у српској књижевности, која се гранала у четири смјера – биографску критику, критику текста, критику укуса и компаративну критику.

Видјети и прилог Богдана Поповића „Јован Јовановић Змај (1904), који је доцније преименован у „Шта је велики песник” и уврштен у књигу *Огледи из књижевности и уметности*, I (1914, 1927). Б. Поповић пише: „Треће мишље-

Костићева поетичка и полемичка монографија *Књига о Змају* посвећена је бројним аспектима естетике, поезике и критике, али се при томе не смије заборавити ни пишчево интересовање за лингвистику, стилистику, фолклористику и компаратистику, будући да је у својој, сложено конципираној књизи највише пажње посветио „унутрашњем профилу” Змајевих пјесама и поема, а то значи да је истовремено посвећивао пажњу поетици и аутопоетици, у већој, као и метапоетици, у мањој мјери. О сложеном поступку рашчлањавања умотвора он сугестивно и ескпресивно пише на крају књиге. Имајући у виду однос филолога према анализираној тематици и проблематици, аутор каже: „Они разумеју анатомију, топографију и механику језика, мање његову динамику, још мање су поуздани у његовој физиологији, а најмање у најобилатијем облику његова живота, у песми, у стиху” (стр. 403). Укратко речено, као homo duplex (стваралац и мислилац), Костић је претходник заснивања *стваралачке критике*, чије ће темеље теоријски образложити Исидора Секулић (1932), уз помоћ истомишљеника као што су Бранко Лазаревић и Милан Богдановић, посебну пажњу посветивши развијању укуса, јер „Без укуса нема генија”, како би рекао Богдан Поповић.⁹

Савременом читаоцу и аналитичару преостало је, на крају, да утврди однос и мјеру свих Костићевих домета и промашаја, тако сурово контрастираних као непомирљиве супротице. Мада је монографија о Змају углавном посвећена ничеовски схваћеном синдрому *рушитељство* (дакле, прошлости), она је истовремено, својим најуспјелијим цјелинама и одјелјцима, посвећена – синдрому *градитељство* (дакле, будућности). Стога се у виду парадокса може закључити да је полемичка и критичка објекција у њој (*негаторска критика*) произвела много више ефеката у развоју књижевне, поетичке и критичке мисли него што је то чинио похвалном и беневољентном

ње, мишљење г. Лазе Костића, које је он изнео у својој скорашњој и опширној књизи о Змају, морамо пренебрегнути, зато што је казано у сувише неозбиљном облику”. Костићу је, свакако, добро позната и студија Б. Поповића „О васпитању укуса” (1895).

⁹ О *стваралачкој критици* писали смо у студији „Филозофија уметности и филозофија критике у тумачењу Бранка Лазаревића” (2007) и огледу „Књижевна научно мисао Меше Селимовића (прилог генологији)”, који се налази у штампани (биће објављен у зборнику радова Српске академије наука и уметности, Београд, 2010).

објекцијом (*афирмативном критиком*).¹⁰ Наше вријеме потврдило је многе од Костићевих естетичких, поетичких и критичких ставова (уз видне модификације).

Егзистенција „дугог вијека” помогла је и ширила нове Костићеве погледе на природу, друштво и умјетност, односно на дијалектику стварања и дијалектику мишљења, тако да се на његово схватање *поетике* као једне од доминантних области естетике, науке о књижевности и лингвистике, могла примијенити дефиниција коју је саопштио Пол Валери неколико деценија касније (1945): „Чини нам се да јој одговара назив *Поетика*, ако ову реч схватимо у складу са њеном етимологијом – то јест као реч која означава све што је у вези са стварањем и писањем дела чију супстанцију и у исти мах средство представља језик – а не у њеном уском значењу као скуп естетичких правила или прописа који се тичу поезије”. Стога није никакво чудо што је сâм Лаза Костић *Књигу о Змају* сматрао најуспјелијим дјелом. По нашем мишљењу, међутим, најуспјелија је филозофска расправа *Основно начело* (1884), потом естетичка расправа *Основа лепоте у свету* (1880), а тек на крају поетичка и полемичка монографија *Књига о Змају* (1902)¹¹.

¹⁰ Када је ријеч о рецептивном моделу упутно је видјети зборник радова – *Лазо Костић и Црна Гора (1884–1891)*, Културно-просвјетна заједница Подгорице – Централна народна библиотека Црне Горе, Подгорица – Цетиње, 1994, у којем су објављени прилози: Р. В. Ивановића, Ж. Младеновића, М. Радовића, Р. Шуковића, Р. Чађеновића, С. Вукмановића, С. Калезића, Д. Мартиновића, Ж. Ђуровића и Ч. Драшковића. Зборник на крају доноси приказе *Сабраних дела Лазе Костића* у десет књига (1989–1990) и монографије Петра Милосављевића – *Триптихон о Лазу Костићу* (1991) из пера Ј. Чађеновића.

¹¹ Због априорно изабране концепције, из овог рада изостављена је Костићева докторска дисертација – *Theses e scientiis juridicis et politicis*, одбрањена у Пешти 1866. године на латинском језику, као и знатан број његових расправа, студија, огледа, чланака и приказа (има их преко стотину) који заслужују посебан рад и специјалистичку елаборацију.

Radomir V. IVANOVIĆ

POETOLOGICAL PREFERENCES OF LAZA KOSTIĆ

Summary

On the occasion of 100th anniversary of Kostić's death (1910–2010), the author has written an exhaustive and systematic study „Philosophical and aesthetical preferences of Laza Kostić”, which has been submitted for print. The paper that follows is devoted to the poetological affiliations, so that the curious reader can get an insight into the three publications which were insufficiently been treated in literary and historical research: Aesthetical discussion *The fundamentals of the beauty in the world with particular view on Serbian folk songs* (Novi Sad, 1880), Philosophical discussion *The basic principle. The critical introduction into the general philosophy* (Novi Sad, 1884), and the Poetological monography *On Jovan Jovanović Zmaj, his poetry, thinking, writing, and his time* (Sombor, 1902, pp. 511). As a pretext for the discussion on the *Book on Zmaj*, it has been used also the Kostić's study „Goethe and his national awareness” (Cetinje, 1885).

By evaluating each of the four wholes of the Kostić's Monography (consisted of 50 unequally successful chapters), the author of the essays has divided them, according to the analytical and interpretative achievements into three groups: authentic, standard and those in which the ebb tides of inspiration are felt in the applied methodology of „dishevelled genius”. Actually, it is because of the unevenness of the analytical and interpretative attainments in the particular wholes and chapters, that the Kostić's *Book on Zmaj* has been justly both criticized and appraised in the same time throughout the past century.

